

*Ю. Соколюк, канд. філол. наук, мол. наук. співр.,
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України*

КАТЕГОРІЯ МОРАЛЬНОСТІ В ПРОЗОВИХ ТВОРАХ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

В статті розглянуто формування національної моделі моралі протягом 17–18 століть. Зазначено, що громада мала великий вплив на громадян, відповідні інститути влади реалізовували своє право виносити присуди аморальним вчинкам.

Герої повістей Т. Шевченка є яскравими представниками українського етносу, з усталеними протягом віків принципами моралі. Тож ставимо собі мету: довести, що повісті, написані російською мовою, є не менш національними, і виховні ідеї Шевченкових творів є вагомим потенціалом у становленні свідомого покоління української молоді.

Ключові слова: *етнопсихологія, моральність, автобіографізм.*

Український народ – спільнота. Кожна одиниця цієї спільноти має свою індивідуальність, своєрідність. Проте є щось, що впродовж тривалого часу залишається константою, постійною, і дозволяє вирізнити, що саме ця людина є представником українського етносу.

Темою цієї статті обрано російськомовні повісті Т. Шевченка. Довгий час прозу Шевченка вивчали у кількох аспектах: час написання і публікація текстів та автобіографізм. Це зумовлене актуальністю цих проблем у 30–40 рр. 20 ст., коли тільки починалося наукове осмислення прозового доробку Т. Шевченка. Одним з визначальних постулатів стала теза про первинність і значущість поезії Шевченка порівняно з прозою.

Письменник ніколи не переставав бути етнічним українцем, наголошував на своїй національній приналежності і пишався нею. Як слушно зауважив Ю. Барабаш у своєму дослідженні "Коли забуду тебе, Єрусалиме..." Гоголь і Шевченко: Порівняльно-типологічні студії": "рідною російська мова звичайно для нього не стала, та не могла стати, у його російськомовних текстах (якщо навіть не чіпати питання про українізм) немає й малої частки тієї вродженої питомості, природної свободи, коли ти <...> в цій мові достеменно "свій"..." [4, 243]

Щоденник і прозовий доробок Шевченка є намаганням поринути в ідеальні мрії про батьківщину, де давно не був, закарбувати на папері з усіма подробицями свої спогади про життя. О. Пипін розглядав повісті як автобіографічні і високо оцінив любов автора до народу [26]. Схвально відгукнувся про повісті Шевченка І.Франко, якого обурило те, що Костомаров 20 років тримав їх "у сховку". На жаль, навіть найближчі друзі не позбавлені деяких заздрощів. І

П. Куліш і М. Костомаров, на нашу думку, були менш талановитими прозаїками, ніж Шевченко. У 20 рр. ХХ ст. прозу Шевченка досліджували М. Новицький, О. Дорошкевич, В. Міяковський, П. Филипович, С. Родзевич, А. Багрій, В. Петров. Пізніше науковців цікавили приблизно однакові питання: час написання і публікація текстів (І. Айзеншток, Л. Бронський, С. Дмуховський, Л. Кодацька, О. Кониський та ін.), автобіографізм (І. Білецький, Л. Кодацька, М. Костомаров, І. Пільгук, М. Шагінян та ін.).

Безумовно шкідливим для аналізу повістей Шевченка став постулат про визначальний вплив рос. прози 40 рр. на Шевченкові повісті. Н. Демчук вважає, що: "Академічна освіта Т. Шевченка, обізнаність із тогочасним літературним процесом не можуть бути ознакою бездумного копіювання" [7, 6].

Дослідження 1990-х рр. збагатилися розвідками Н. Грицюти, Б. Рубчака. В 2000 роки позначилися роботою О. Забужко "Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу" (К., 1997), де вона, полемізуючи з Г. Грабовичем, обґрунтовує свої тези, спираючись саме на повісті і Щоденник.

Отже, актуальність дослідження обумовлена станом осмислення проблеми: трафарет поета-романтика, який щоразу прикладали до Шевченкової творчості, не давав змоги бачити в його прозі жодного психологічного змісту. Прозовий доробок Шевченка, досліджували, залучаючи прийоми романтизму, притаманні вивченню поезії письменника.

Шевченкову прозу вивчали як прозу поета чи прозу художника. Це є методологічною помилкою. Відомо, що прийоми реалістичної школи були відомі Т. Шевченкові через читання (М. Гоголь, Аксаков).

Негативна тенденція у ставленні до повістей збиралася протягом довгих років. Ігноруючи Шевченкову прозу наука втрачала невід'ємну частку образного всесвіту письменника.

Більша частина українських письменників є типовими носіями національного характеру, вони узагальнюють відповідні інваріанти моральних принципів і максим, моделюють в систему і пропагують.

Осмислення моральних засад персонажів прози Т. Шевченка потребує характеристики його власної психоемоційної сфери. Дослідники зазначають, що самому автору притаманна висока емоційна збуджуваність (С. Балея, А. Халецький), гіперчутливість, пристрасність, "почуття набожної релігійної ніжності до нужденних і обтяжених" (К. Чуковський, О. Забужко, Є. Нахлік), альтруїзм (О. Чужбинський, М. Чалий). Шевченко виявляв сильні емоційні реакції на природу, оточення і людей.

Суспільство живе у свідомості кожної особистості у вигляді типових для однієї й тієї самої культури реакцій на звичні ситуації у

вигляді емоцій, почуттів і станів, мовної рефлексії, що й формує відповідний національний характер як частину особистості. Етнопсихологія вивчає ці явища, пропонуючи термін "модальна особистість" [33, 76].

Модальна особистість виявляє себе у суспільстві, репрезентуючи етнічний характер. Етнопсихологія формувала свою концептуальну систему на основі окремих визначально важливих постулатів. Однією з концепцій була теорія про взаємозв'язок географічного розташування етносу та особливостей його психофізичної організації [7, 39]. Так званий "географічний детермінізм" знайшов свій початок у книзі Монтеск'є "Дух законів". Французька письменниця Ж. де Сталь у своїх романах і нарисах розширила теорію і надала їй чіткості. Суть полягає в тому, що "південні" і "північні" народи різняться за своїми психічними особливостями. Північ накладає відбиток стриманості, неемоційності на людину. Південні народи чуттєві, емоційні, з легкою вдачею. Впливу ідей мадам де Сталь зазнали такі європейські письменники-романтики Ф.Стендаль та В.Скотт. На теренах України М. Костомаров виклав етнопсихологічні дослідження у своїй роботі "Дві руські народності"

Н. Демчук вважає, що саме пейзаж у повістях Т.Шевченка "є засобом психологічного аналізу не окремого героя, а символізує весь етнос". [7, 42]. Ментальність українця, прагнення краси закодовані у пейзажах повістей Шевченка.

О.Забужко аргументовано спростовує тезу Г. Грабовича про "приспосовану прозу" (Грабович Г. Шевченко як міфотворець. К., 1991. С. 16), знаходить у прозових пейзажах символи, що стосуються національного характеру.

Історико-національна стихія впливає на формування національного характеру, одну з принципових складових авторської концепції взаємозв'язку людини і середовища, одну з домінуючих рис Шевченкового антропологічного детермінізму.

О. Яковина вказує, що "незламність українського ідеалізму забезпечувалась тим, що він історично отримав реалістичні риси прагматизму: релігійне ставлення до душі, так і до тіла...Українська свідомість стихійно розуміє релігію через традицію народу за відсутності власної державної еліти. Національний ідеалізм українців можна зарахувати до категорії світоглядного реалізму, зміст якого полягає в постійному врівноваженні (відповідно до історичних обставин) матеріального і духовного, конкретних понять (батько, мати, сестра, брат, сім'я, земля Україна тощо) і універсалій (добро, щастя, любов, правда, кривда тощо)" [34, 166].

В 50–80 рр. XIX ст. в українській та російській літературі традиційним засобом досягнення достовірності стає використання

автобіографічного матеріалу. Про це свідчать і російські повісті Шевченка. На це звернув увагу О. Білецький, наголошуючи на близькості образу автора-оповідача російських повістей Кобзаря Дармограя до персонажів української прози Г.Квітки-Основ'яненка. Шевченко наслідував останнього, так само вводячи в російський текст українські слова для створення етнографічної достовірності.

Безумовно, автобіографізм Шевченка в повістях має національні українські корені. В. Смілянська в книзі "Стиль поезії Шевченка" (К., 1981) зазначає, що стилю повістей Шевченка притаманні часті відступи, вставні новели, велика кількість точних деталей і автобіографічних подробиць. Своєрідним відкриттям Шевченка-прозаїка, на думку дослідниці, стало поєднання вигаданого сюжету з мемуарними елементами.

Саме ідеальних героїв з такою симпатією зображує Шевченко: це Яким Гирло і його дружина Марта ("Наймичка"), Степанович і Микитівна ("Княгиня"), лікар Антон Карлович і його дружина Мар'яна Якимівна ("Музикант"), родина Прехтелів ("Прогулка с удовольствием и не без морали"), сотник Сокира з дружиною ("Близнецы"). Ці персонажі наділені кращими рисами українського етносу: лагідною, спокійною вдачею, працелюбністю, порядністю, побожністю. Головне – їх здатність до діяльного добра.

За Гегелем, моральність є внутрішньою установкою людини – на відміну від моралі, яка (поряд із законом) є тільки зовнішньою вимогою до поведінки індивіда.

Великого значення у формуванні високоморальної людини Шевченко, як ідеологи Просвітництва, надавав щоденній кропіткій праці. Кращих своїх персонажів він описує так: "Человек трудолюбивый, по-моему, самый счастливый человек на свете, особенно если труд его имеет такую возвышенную, такую благородную цель, как труд этого простого, этого безграмотного человека". [1, 315]

Шевченко в своїх повістях підтримував думку Вольтера про виховну роль мистецтва. Саме можливість його героїв отримати освіту, навчитися живопису, музиці зрештою змінювала їх життя.

У світовій літературі початку XIX ст. йшов процес становлення прози, пов'язаний з потребою ширших можливостей відтворення життєвих явищ, ніж у поезії. Шевченко відчував актуальність розвитку прози.

Про необхідність писати російською мовою Шевченко писав у "Передмові до нездійсненого видання "Кобзаря". Він згадує Гоголя і Бернса, які теж були змушені писати нерідною мовою, проте не стали від того гіршими і менш національними письменниками.

М. Сулима стверджує, що для Шевченка чи не найстрашнішим за зовнішні вияви бруду є моральний бруд. Під тягарем "грязной

совести" гнітяться герой повісті "Варнак"(1853) [1, 75]. У повісті "Прогулка с удовольствием и не без морали" подано виразну характеристику кузини, котра ненавидить книжки, проте обожаює гральні карти. Шевченко пише: " Из какого болота вытекает и так широко разливается эта топорная, безобразная страсть в мягком, нежном сердце женщины? Вопрос не головоломный: из болота бездействия, из тины нравственной пустоты. Врожденных таких отвратительных способностей я не признаю даже в ремонтере" [1, 223].

У повісті "Художник" Шевченко подає прекрасну характеристику ставлення до високо моральної людини: "И потому-то нам и кажется необыкновенным чем-то человек, любящий бескорыстно, человек истинно благородный. И, насмотревшись досыта, и чтобы наше грязное, себялюбивое существо не так резко самим нам бросалось в глаза, начинаем и его, чистого, пачкать, сначала скрытой клеветой, потом явной, а когда и эта не взяла, одеваем его на ничету и страдания" [1, 196]

В опозиції представникам так званого вищого щабелю суспільства знаходяться представники селян, різночинців, здатні на щире співчуття, жертвність.

Шевченко вважав, що гуманність, добро, пошана до людей є головним моральним принципом формування особистості. У повістях "Варнак", "Художник" письменник наочно показує, як безвідповідальне виховання морально калічить людину.

Родинне виховання має ґрунтуватися на народних традиціях, на народній педагогіці. На теренах України головну роль у вихованні має мати. Шевченко знав з яким благоговінням оспівана у фольклорі жінка-мати: "На сонці тепло, а біля матері добре", "Немає у світі такого краму, щоб купити маму" тощо

Аксіологія Тараса Шевченка в питаннях виховання є актуальною для сьогодення, адже сучасна цинічна модель існування руйнує традиційні для українського суспільства моральні ідеали.

За М. Костомаровим, українець головну увагу звертає на свій внутрішній світ, він поетичний і мрійливий. Москалі ж практичні, дисципліновані, підпорядковані одній волі. В українця – особисте переважає над загальним на протигагу з росіянами, в яких загальне є вищим від особистого. В українських родинах, підкреслює Костомаров, наявна мала родина, тобто після одруження діти відділяються від батьків, мають своє окреме майно і хату. В росіян діти живуть разом з батьками і майно не ділиться. З цього робиться доречний висновок, що громада в українців – це "добровільне товариство людей", тоді як російський "мір" – вияв загальної волі, яка нівелює особистість кожного. Вище сказані особливості

відбилися і в російському фольклорі: невинний відповідав за винного, працюючий робив за ледачого.

Етична вартість праці, зазначає В. Янів, полягає в її добровільності. Там де є примус, зникає бажання і етична наповненість дії. Згідно з Янівим, українець – це інтровертивна людина, з сильним відчуттям свого "я". "Заглиблений у собі і маючи відчуття гідності він прямує до повалення всяких обмежень особистої свободи, в тому числі до нівеляції соціальних перегород" [33, 127]. Небажання коритися волі іншого ще більше поглибилося в результаті століть неволі і творчий бунт набрав рис чесноти. Бажання самовияву, котре в результаті зовнішніх умов не може здійснитися у всій повноті дає в результаті дуже сильну почуттєвість.

Ці психологічні риси присутні не лише в героїв прози Т. Шевченка, а й у самого письменника. Зі спогадів сучасників, друзів, із епістолярії письменника відомо, що він був високо емоційною людиною, переживаючи сильні почуття, плакав і сміявся, кидав сто разів шапку, міг вхопити опонента за поли одягу, впасти на коліна. Такими рисами наділені герої повістей Т. Шевченка

"Інтровертизм, втеча від дійсності ведуть до... ушляхетнення вдачі" [33, 127], – стверджує В. Янів. Українець – співчутливий до долі ближнього, альтруїстичний. Однак бунт проти несправедливості, стимульований глибоким відчуттям кривди, набуває страшною форми.

Так, знову зупинимось на повісті "Варнак". Головний герой – сирота Кирило, вихований доброю вдовою, а потім прекрасною панною Магдаленою, прекрасно освічений, добрий, здатний до співчуття, переживши наругу над своєю нареченою, перетворився на розбійника-варнака. Т. Шевченко описує чисто біблійний сюжет, як варнак, котрий пролив ріки панської крові заради помсти, переживає сильний духовний стрес. Герой бачить бані Києво-Печерської лаври і повертається до віри. Відбувши довге покарання, він спокутує свої гріхи у монастирі. Саме ця контрастивність найкраще характеризує пристрасність вдачі українця. Оскільки "Варнак" це повість-сповідь, усі події і характеристики подано через призму спогадів героя, авторові лишається лише описова площина твору. Така жанрова особистість має на меті простежити найменший душевний злам і пояснити його системно.

Загалом Т. Шевченко в невеликих описах збирає в цілісну картину такі деталі, котрі довершують психологію злочину і кари. Картина, намальована автором, є глибоко символічна: на столі лежить хліб, Біблія, на стіні репродукція картини, а коло дверей – кайдани – символ неволі і кріпаччини.

Родинні трагедії в Шевченка інтерпретуються як наслідок національного поневолення і соціальної несправедливості, і саме

вони стають у нього джерелом священного гніву і визначають шлях протесту і боротьби – все це вказує на те, що питання родини є центральним для творчості Шевченка.

З поетичності українців випливає і особливе ставлення до жінки, поетизується насамперед душа, понад тілесні принади. Тому в Шевченка жіночі персонажі прозових творів в першу чергу наділені світлим розумом, доброю душею: вони приязно ставляться до ближніх, милосердні (панна Магдалена, Катерина Іванівна та ін). Важливо, що вони є уособленням справжньої жінки-матері, берегині.

Про існування найрізноманітніших гріхів, як слушно зауважує у своїй книзі *"Грѣхи розмаїті"* (2005) М. Сулима, людство знало з найдавніших часів. Чого варте їх перерахування у Книзі Левит Старого Заповіту.

Ніщо людське, тобто гріховне, не чуже і героям Шевченка. На противагу ідеальним романтичним героям повісті "Близнець", ретельно описані і такі, котрі, спершу брешуть батькам, потім чинять блуд, грають в азарті ігри, пиячать тощо. Тобто чи не весь перелік біблійних гріхів присутній. Шевченко бачив живі приклади таких персон у період заслання у Новопетрівському укріпленні, котрих змучені батьки добровільно відправляли на військову службу.

Ідеальна українська родина моногамна. Створенню родини передував обов'язковий ритуал – сватання. Індивідуалістичний світогляд, з бажанням відмежувати своє від чужого, веде до подружньої вірності, а постулат вірності стає суворим законом, котрий засуджує і суворо карає порушників моралі. Перелюб заміжніх жінок та чоловіків розглядав консисторійний, тобто церковний, суд. Зазвичай за таких "грішників" заступалися їх дружини або чоловіки. Рідше призначалася кара ганебним стовпом, штрафи, відпрацювання у монастирі. У найбільш ганебних випадках призначалася кара на голову або жорстоке побиття кийками. М. Сулима у монографії *"Грѣхи розмаїті"* подає перелік тих, хто найчастіше скоював перелюб: траплялися шинкарки, збезчещені вдови, покинуті жінки, покритки, мірошники, військові, священнослужителі, дяки. Тобто самотні люди або соціально незахищені.

Дітовбивство каралося ще за часів Київської Русі. До трьох років епитимії присуджували жінок, котрі навіть ненавмисне душили дітей уві сні. У 17 столітті жінок-дітовбивць живцем закопували в землю, а могилу простромлювали кілком. У 18 ст. міра покарання стала гуманнішою (замолювання гріхів у монастирі тощо). Це викликало велику кількість подібних злочинів, котрі відображені в народних піснях і творах авторів 19 ст. Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, М. Вовчка, П. Мирного. Тобто історія свідчить, що сімейні цінності були

важливими у житті українців. І людей, що руйнували сімейні цінності, жорстоко карали. От і понесла підкидати сина добрим людям героїня повісті Т.Шевченка "Наймичка" Лукія, боячись загального розголосу і долі покритки – бути вигнанницею все життя та ще й занастити долю дитини.

Сексуальні злочини та збочення – це тема багатьох творів Шевченка. Це зумовлено і об'єктивними, і суб'єктивними чинниками. Об'єктивна реальність в тому, що навколишнє суспільство ґрунтується на соціальному гнобленні, де люди є об'єктом купівлі-продажу, де насильство у найогидніших формах вже стало нормою життя. Такі злочини спотворюють людську природу, духовну сутність, ставлять людину поза межі загальноприйнятого в суспільстві. Об'єктивний чинник – це вразливість самого Шевченка. Він дуже гостро сприймав кривди, заподіювані жінці, особливо, коли над статевою мораллю збиткується соціальна зверхність.

Можна було б віднести змалювання Шевченком морального зубожіння поміщиків до романтичного напрямку його прози, проте тут Шевченко був більше реалістом. Приклади нелюдських знущань вищих за статусом осіб над кріпосним селянством яскраво описані в тогочасній пресі. Щонедільні екзекуції є чимось звичайним для панів...

У повісті "Нещасний" Шевченко зображує "педагогічні принципи" аморальної і некультурної поміщиці. Основною чеснотою вона вважає приналежність до поміщицького стану і не вважає за потрібне навчати синка грамоті: "К нему, неграмотному, вы же грамотные, придете да в ноги поклонитесь". Виконанням усіх забаганок свого чада вона виховала монстра, який не дочекається смерті своєї матері, аби стати власником отих нещасних 1000 кріпосних.

На противагу представникам вельможного панства простий солдат Яким Туман з повісті "Капітанша" "презамечательный человек и вдобавок оригинал совершенно в малороссийском характере", котрого не змогли зіпсувати жодні обставини життя. Ставши опікуном дитини, народженої французенкою "Володькою", він пережив ще одну трагедію, його улюблениця Варочка теж стала жертвою спокусника-капітана і народила дитину. Для Тумана прощення і милосердя – невід'ємна людська сутність. Шевченкові роздуми про моральне призначення людини та істинно християнський шлях до душевного спокою і щастя втілений в цьому персонажі. "Я смотрел на него не как на простого корчмаря-ветерана, а как на рыцаря великих нравственных подвигов, как на человека-христианина в самом обширном смысле этого слова. И, признаюсь, завидовал ему. Он в моих глазах казался совершенно счастливым, да иначе и быть не могло. Человек, так высокоблагородно исполнивший свои обязанности в отношении к ближнему, даже в

нищете и одиночестве должен быть счастлив. А его старость была окружена достатком и самыми искренними, самыми нежными друзьями. Не случилось мне видеть такого изящного произведения скульптуры или живописи, которое так бы успокоительно-сладко привлекало мои глаза к себе, как кроткое, спокойное лицо этого сего доблестного героя добродетели". [1, 338]

Автор наголошує на етнічній приналежності свого персонажа, змальовує побут, звичний для українського села, великодні традиції, яких Туман неуклінно дотримується.

До подібного типу героїв віднесемо і героїв повісті-виховання "Близнецы" Никифора Федоровича Сокиру і його дружину Прасковію.

Справжнє ідейне і інтелектуальне багатство повістей Шевченка в наочних прикладах різних життєвих доль та моральних позицій персонажів – близнюків Зосими і Савватія, вчителя Степана Мартиновича, аптекаря Карла Осиповича.

Часом письменник вдається до складних композиційних прийомів. Він користується засобами подорожніх нотаток, листування, спогадів, розповіді окремих персонажів. І. Пільгук звертає увагу на спорідненість повістей Шевченка з творами М. Гоголя. Зокрема опис степу у повісті "Барнак" стилістично споріднений з описом Дніпра в повісті Гоголя "Страшная месьть".

У створенні позитивного образу Шевченко еволюціонував і це позначилося в повістях. Образ наймички у однойменній повісті набуває нових рис у порівнянні з поемою. В образі Лукії показано моральну гідність простої української жінки, розкрито її величезну силу волі і глибоке почуття материнства. Шевченко ламає традиційніне ставлення до жінки, що народила позашлюбне дитя, дозволяє їй виправити помилку, спокуювати своїм праведним життям.

Позитивних героїв Шевченко наділяє близьким йому етнонаціональними рисами. Лукію, героїню повісті "Наймичка", порівнює з Церерою, кожною деталлю генерує велику смислову і образну енергію, де за зовнішніми проявами ховаються внутрішні психічні процеси. Перша поява Лукії на порозі Якіма і Марти Гирлів свідчить про пригнічений душевний стан, несміливість, покірність і визнання своєї вини. Згодом через емоційні враження хазяїв Лукії читач дізнається про її щирість, охайність, доброзичливість, чесність. Завжди сумна і невесела Лукія змінюється тільки насамоті з сином: "О, как она в этот миг была прекрасна, как счастлива, какая чудная, торжественная радость была разлита во всем существе ее!" [1, 75]. Шевченко вказує на дитинну чистоту Лукії, котра "до сих пор не может себе растолковать, как может человек божиться и после соврать. Для ее простой, девственной души это было

неудобовразумимо. А между людьми более или менее цивилизованными это вещь самая простая. Это все равно, что взять и не отдать" [1, 74]

Автор подає картину страшного нещастя, спричиненого вчинком розбещеного гусара. Українці, прості селяни, живуть за моральним законом предків, порушення якого веде до руйнування звичного для них світу. Від горя померла мати Лукії, остаточно спився порядний і добрий хазяїн, батько Лукії. Хата, серце української родини, стала цілковитою пустою. "В хате было пусто, холодно, под лавами валялися разбитые горшки и растрепанный веник. От стола и ослона только остатки валяются по хате. А от другой лавы и остатков не видно, кочерги, макогона и рогача тоже не видно около печи, а в печи зола инеем покрылася.

Пустка! Совершенная пустка! А недавно была веселая, белая, светлая хата. Куда же девалась скромная прелесть простой мужицкой хаты? Посрамления своего единого дитяти, своей Лукии, не пережила престарелая мать. Она плакала, плакала, потом захворала и вскоре умерла. Старик, похоронивши свою бедную подругу, не устоял против великого горя, начал пить и в два года пропил все свое добро, уже добивался до самой хаты." [1, 88]. Автор обурюється з поведінки офіцера-спокусника: "Подлый ты, лукавый человек! Чего ты от нее хочешь? Ужели для мгновенного скотского наслаждения ты возмущаешь ее едва успокоенное сердце!". "Проникливий людинознавець Шевченко одразу бичить творчим зором провідну домінанату особистості, витоки характеру, що проявляється потім у дії, вчинках, взаєминах з іншими людьми, асоціативно поширюється на весь образ", – вважає Ф. Ващук. [6, 98]

Безумовно, візуалізуючи портрети своїх героїв, Шевченко наділяв їх близькими йому моральними принципами. Первісний начерк портрета у Шевченка має велике значення, він визначає ідейно-художню позицію і настроє читача на відповідне сприйняття образу. У повісті "Варнак" змальовано величну і виразну постать головного героя: "Его величавая наружность меня поразила. Огромный рост, седая длинная волнистая борода, такие же белые густые вьющиеся волосы, темные густые брови. Лицо правильное, чистое, с легким румянцем на щеках, как у юноши. Словом, он мог бы быть прекрасной моделью для Мойсея-Боговидца или для гомеровского Нестора" [1, 122]. Шевченко прагне досягнути багатогранності образу. Контраст між ранньою сивиною, поєднання благородної величі зі становищем арештанта створює передчуття драматичних обставин біографії головного героя. Автор дає моральну оцінку герою, вказуючи на його "благородную и почтенную наружность".

Антипод варнака-Кирила граф Курнатовський. З першого знайомства з ним автор акцентує його "нагlostь", бажання сказати нижчому за статусом козачку неприємне. Ця риса детермінована його вихованням: графові змалку прищеплювали поняття виключності, вищості.

Найбільш важливою рисою, для підкреслення особливості свого персонажа у Шевченка є слово "благородний". Як от щодо Якіма Тумана: "под этой грубою корою скрывается самая возвышенная, самая благородная душа!" [1, 306]. Свої уподобання Шевченко висловлює словами антикваріуса у повісті "Музикант": "У меня уж характер такой: я ужасно люблю смотреть на счастливых людей. И, по-моему, нет прекраснее, нет усладительнее зрелища, как образ счастливого человека".

Російські повісті займають належне їм вагоме місце не тільки в контексті творчої спадщини митця, але й для розвитку всього українського літературного процесу. Зображаючи неповторно складну людську особистість Шевченко прагнув створити індивідуальну парадигму психологічного аналізу на рідному для нього етнічному підґрунті. Важливим є те, що Т. Шевченко ніколи не засуджує своїх героїв, він судить лише зло і гріх у світі. Врешті, "заслуга митця не в тому мінімумі змісту, який думався йому при створенні, а в певній гнучкості образу збуджувати нарізноманітніший зміст" (О. О. Потебня "Естетика и поэтика слова". К., 1985. С. 49)

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шевченко Т. Повне зібрання творів: у 12 т. / Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – К.: Наук. думка, 2003. – Т. 3 : Драматичні твори. Повісті. – 591 с.
2. Шевченко Т. Повне зібрання творів: у 12 т. / Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – К.: Наук. думка, 2003. – Т. 4 : Повісті. – 599 с.
3. Баарій О. В. Т. Г. Шевченко. – Х., Держархіввидав, 1930. Т. 1: Оточення, мотиви творчості. Стилль. – 261 с.
4. Барабаш Ю. "Коли забуду тебе, Єрусалиме...": Гоголь і Шевченко: Порівнял.-типол. – Х.и : Акта, 2001. – 376 с.
5. Білецький О. І. Російська проза Т. Г. Шевченка // Білецький О. І. Зібрані праці: В 5 т. Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка АН УРСР.- К., 1965. Т. 2. – С. 219–243.
6. Ващук Ф. Т. Образотворча роль портрета у повістях Шевченка [1985] // Ващук Ф. Т. Шевченкознавчі праці / Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка НАН України, Запоріж. нац. ун-т. - К., 2011. – С. 276–288.
7. Демчук Н. Пейзаж у прозі Т. Шевченка: мікропоетика опису в системі екстеревентного психологічного аналізу. - Л.: Літопис, 1999. – 46 с.
8. Демчук Н. Портрет у прозі Т. Шевченка: мікропоетика опису в системі екстеревентного психологічного аналізу. - Л.: Літопис, 1999. – 44 с.
9. Демчук Н. Інтер'єр у прозі Т. Шевченка: мікропоетика опису в системі екстеревентного психологічного аналізу / Львів. Держ. Ун-т ім. І. Франка. - Л.: Каменярь, 1999. – 34 с.
10. Дем'янівська Л.С. До питання стилевих особливостей прози Т. Шевченка // Шевченкознавчі студії: Зб. наук. пр., присвяч. 185-річчю від дня народж. Т.Г. Шевченка / . – К., 199. – С. 17–26.
11. Державин В. Лірика й гумор у Шевченковому "Журналі" // Шевченко. Річник перший. Х., 1928.

12. Єременко О. Парадигма образної системи: кореляційний аспект: (На матеріалі повістей Тараса Шевченка) // Наукові записки / Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Т., 2009. – Літературознавство. Сер. Вип. 27. – С. 65–74.
13. Єфремов С. Спадщина Кобзаря Дармограя // Україна. 1925. Кн. 1/2 (передрук: Єфремов С. Вибране: Ст., наук. розвідки, монографії. К., 2002). – С. 198–213.
14. Кавун Л. Синкретизм художнього мислення у прозі Шевченка // Збірник праць тридцять третьої наукової шевченківської конференції / Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка НАН України та ін. – Черкаси, 2000. – С. 197–203.
15. Кирилюк З. Нездійснений задум повісті Шевченка "Из ничего почти барин" // Тарас Шевченко і народні культури: Зб. праць Міжнар. 35-ї наук. шевч. конф., 20–22 квіт 2004, м. Черкаси: У 2-х кн. / Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка НАН України та ін. – Черкаси, 2004. – Кн. 2.
16. Крутікова Н. Є. Художні особливості прози Шевченка // Збірник праць третьої наукової шевченківської конференції/ Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка АН УРСР. – К., 1955. – С. 23–41.
17. Кургинян М.С. Епическая драма" и новые формы повествования в романе / Проблемы художественной формы социалистического реализма. - М. 1971. – 236 с.
18. Кодацька Л. Ф. Художня проза Т. Г. Шевченка / Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка АН УРСР. – К., 1972. – 328 с.
19. Костомаров М. Дві руські народності / Основа. – 1861. - №3. – 48 с.
20. Левицький О.І. Нариси народного життя в Малоросії у другій половині 17 ст. // Київська старина. – 1901. №1-3, 5, 7–12;
21. Марковський М. Російські і українські твори Шевченка в їх порівнянні // Україна. – 1918. – № 1/2 .
22. Навроцький Б. Шевченкові повісті // Навроцький Б. Шевченкова творчість: Зб. ст. Харків. – К., 1931.
23. Наєнко М. К. Бідермасер і проза Тараса Шевченка // Шевченкознавчі студії: зб. наук. пр. / Київ. Нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2004. – Вип. 6. – С. 92–96.
24. Патокова О. Російські повісті Шевченка. Лінгвістичні та стилістичні замітки // Шевченко. – Х., 1930. – Річник другий – С. 105–131.
25. Поліщук В. Повісті Шевченка й розвиток повістєвого жанру в українській літературі (до постановки проблеми) // Збірник праць тридцять третьої наукової шевченківської конференції/ Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка НАН України та ін. – Черкаси, 2000. – С. 190–196.
26. Пыпин А. Н. Русские сочинения Шевченка // Вестник Европы. – 1888. Т. 2. – № 3. – С. 246–286.
27. Смілянська В.Л. Шевченкознавчі розмисли: Зб. наук. праць / Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – К., 2005. – 491 с.
28. Смілянська В. Л. Стиль поезії Шевченка: (суб'єктна організація). / Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка АН УРСР. – К., 1981 – 256 с.
29. Сулима М. Грѣхи розмаїтїи: [монографія]. К. : Фенікс, 2005. – 256 с.
30. Сулима М. "Образ сміття/броду/болота у творчості Т.Г.Шевченка" Збірник праць Міжнародної (38-ї) наукової шевченківської конференції / Черкас. ун-т та ін. - Черкаси, 2011. – 690 с.
31. Стещенко І. Російсько-українські паралелі в творчості Т.Г.Шевченка // Український науковий збірник. – М., 1916. – Вип. 2. С. 69–73.
32. Терещенко В. Художні форми авторської присутності у повістях Т. Шевченка // Наукові записки / Терноп. держ. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Т., 2001. – Літературознавство. Сер. Вип. 1. – С. 97–110.
33. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. К.: Знання, 2006 – 340 с.
34. Яковина О., Слободян О. Тарас Шевченко: істина – не комунікативна реальність. - К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2013. – 311 с.

Надійшла до редколегії 11.03.14

Соколюк Ю.

Категория нравственности в прозаических произведениях Тараса Шевченко

В статье рассмотрено формирование национальной модели морали течение 17— 18 веков. Указано, что община имела большое влияние на граждан, соответствующие институты власти реализовывали свое право выносить приговоры аморальным поступкам.

Герои повестей Т. Шевченко являются яркими представителями украинского этноса, с устоявшимися в течение веков принципами морали. Поэтому ставим себе цель: доказать, что повести, которые написаны на русском языке, есть не менее национальными, и воспитательные идеи произведений Т. Шевченко являются весомым потенциалом в становлении сознательного поколения украинской молодежи.

Ключевые слова: этнопсихология, нравственность, автобиографизм.

Sokoliuk Y.

The category of morality in Taras Shevchenko's prose

The paper considers the formation of a national model of morality for the 17-18 century. It is noted that the community had a major impact on citizens, the relevant government institutions have implemented their right to make judgments immoral acts.

Heroes of stories are outstanding representatives Shevchenko Ukrainian ethnicity, with well-established principles of morality for centuries. So set a goal: to prove that the story, which is written in Russian, no less national and educational ideas of Shevchenko's works there is great potential in becoming conscious generation of Ukrainian youth.

Keywords: ethnic psychology, morality, autobiographism.

УДК 821.161.2–82:1:111.12 Тарас Шевченко

**Є. Іщенко, канд. філол. наук, асист.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка**

СЕНСОВІ КАРТИНИ СВІТУ У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті аналізуються сенсові пошуки визначного українського поета Тараса Шевченка, його уявлення про ментальну концептосферу українства, глибинні духовні зв'язки між елементами українського Буття та поетовою свідомістю.

Ключові слова: світогляд, концепт, воля, Бог, екзистенційний вибір, смерть, час.

Сенсові картини світу визначались у Т. Шевченка не абстрактними загальнолюдськими пошуками, а конкретними переживаннями в межах національного ментального поля. Г. Марсель виокремлював у людській свідомості два полюси: 1. "Я і мій світ"; 2. "Я та інші". Т. Шевченко природно існував лише в першому вимірі – там, де була Україна, яка була його Всесвітом, і за долю якої він вболівав понад усе:

*...Та неоднаково мені,
Як Україну злії люде*